

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLV

Уређивачки одбор:

*др Таијана Бајић-Србић, др Даринка Горџан-Премж, др Ирена Грицак, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лојар,
др Александар Младеновић, др Асија Пецо, др Мишар Пешикан, др Живојин
Ситанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1989

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

НЕКА ЗАПАЖАЊА О БРОЈУ И РОДУ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

I

Ово излагање, које се бави искључиво фактима српскохрватског језика, неће тежити ка исцрпности. Обухватиће само именице са наспрамним деклинационим облицима за разликовање множине од једине,¹ а кад је о роду реч, само оне међу њима којима је означен људски створ.²

Именици са наспрамним сингуларско/плуралским обличким реализацијама немогуће је, приликом плурализованја, ускратити граматичко обележје множине уколико је њена употреба референцијална, тј. уколико се свест о множини удружује са свешћу о конкретним појединцима, а могућа на случајевима кад нагласак пажње није на појединцима као таквима, већ на појавној врсти коју они собом егземплификују (уп. не само *Тада су многе мајке заплакале. То је било у време кад су Швабе навалиле на Србију* и сл., већ и, спорадично додуше, *Тада је многа мајка заплакала, То је било у време кад је Шваба навалио на Србију* и сл.). Приликом разматрања проблематике броја, овде ће се у обзир узимати само оне именице чија употреба има референцијални карактер.

Што се именичког рода тиче, под тим термином овде треба разумети на првом месту ону граматичку ситуацију која је примерена именици у номинативу, а оличавају је карактеристични конгруенцијски наставци атрибута и именског дела предиката: у једнини „мушки“ наставак -*ћ*,

¹ Моје опаске о именицама којима је таква наспрамност ускраћена изложене су у радовима *Quelques remarques concernant les „singularia tantum“ et les „pluralia tantum“ slaves*, *Prace filologiczne* tom XVIII cz. 2, Warszawa 1964, 29–35, *О „партикуларизаторима“*, *Јужнословенски филолог* XXXVI, Београд, 1980, 1–12, *Slavic Fruit and Vegetable Names and Countability*, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* XXV/XXVI, 1982, 209–211 и *Избројивост онога што именица означава као граматички проблем* — одељак у књизи *Лингвистички огледи*, Београд, 1983, на стр. 9–36.

² Више о роду српскохрватских именица в. у моме раду *Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику*, *Наш језик* књ. X, св. 7–10, 1960, 192–211.

односно, али само кад је атрибут посреди, -и, „женски“ -а, „средњи“ -о; у множини „мушки“ наставак -и, „женски“ -е, „средњи“ -а. Ова три граматичка показатеља „мушки“, „женски“ и „средњи“ — довољна су за опис основних принципа по којима се у српскохрватском спроводи како разликовање људских јединки по полу, тако и супротстављење јединине множини.³

II

Као што сам већ имала прилике да истакнем,⁴ у српскохрватском се разлика између јединине и (неизбројане) множине не граматикализује увек по истом принципу. Већина именица у множини остварује облике који су већ по себи обележени као плуралиски, чему је примерена и конгруенција: *ТА жена, ТЕ женЕ, ТОЈ женИ*... /*ТЕ женЕ, ТИХ женА, ТИМ женАМА*... и сл. Мањи део именица, међутим, и ту остаје у сингуларском лику, што верно одсликава собом атрибутска одредба, а обличку различитост обезбеђују, удружени, друкчији деклинациони тип именичке парадигме и променени показатељ тода: *ТАЈ брат, ТОГА братА, ТОМЕ братУ*... /*ТА браћа, ТЕ браћЕ, ТОЈ браћи*... и сл. Овакво стање ствари сведочи о томе да је у српскохрватском, при супротстављању множине

³Ово је потребно посебно нагласити због тога што у новије време поједини лингвисти одступају од традиционалног поимања термина *именички род* тиме што се опредељују за много разуђеније критерије обличког разликовања, тако да у њиховим граматичким описима не постоје само три „рода“, него их је више (славистима се за упознавање са овим проблемом посебно препоручује студија Greville G. Corbett, *Gender in Slavonic from the Standpoint of a General Typology of Gender Systems*, The Slavonic and East Europeann Review Vol. 66, No 1, 1988, 1–20). Понекад је такав поступак користан, а понекад се њиме сувише компликује анализа, све зависно од конкретних прилика у језику о којем се ради. У оним најекстремнијим случајевима када се због сасвим ситног одступања од нормалног граматичког понашања неки дати именички облик уврћује у посебан „род“ лако долази до својеврсног порицања језичке стварности (тако је, на пример, у складу са заузетим принципијелним ставом, за српскохрватску реч *браћа*, која у језику функционише као легитимна множинска верзија именице *брат*, дословно ово констатовано: „Према нашем схватању су *брат* и *браћа* две различите лексеме које не образују посебну парадигму“ — Hanna Dalewska-Greif и Dr Kazimierz Feleszko, *Место бројева у одређивању граматичког рода и броја у српскохрватском и пољском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 13/1, Београд 1984, на стр. 32). Тачно је да у словенским (и толиким другим) језицима граматичка категорија броја неупоредиво последније служи одређеном семантичком разликовању од граматичке категорије рода (разматрајући пољске језичке прилике, Казимир Фелешко је ту несаобразност између ових двеју категорија тачно запазио, формулишући овако своју опаску: „The category of number is highly semantic, i.e. correlated with the singularity or plurality of the distinguished elements, while the degree in which grammatical gender is correlated with the natural gender (sex feature) is low“ — Kazimierz Feleszko, *Polish DWAJ, DWOCH and DWU*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVII–XXVIII, 1984–1985, на стр. 845). Међутим, упркос тој упадљиво „ниској“ семантизираниости, именички род у српскохрватском језику има неке своје граматичке манифестације које се могу и надаље успешно осматрати уз уважавање традиционалне тројне поделе (на „мушко“ решење, на „женско“ и на „средње“), што ће, надам се, показати анализа која следи.

⁴У раду *Relationship of Gender and Number in Serbocroatian Substantives*, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics VI, 1963, 51–57.

једнини, избор конкретног лика именице од секундарног значаја. Битном се показује сама обличка различитост као таква. Њоме је означено плурализовање.

Поред неизбројане постоји, разуме се, и избројана множина. Њено исказивање подлеже посебним граматичким правилима.

Ту принцип граматикализације није доследно семантички условљен, будући да уважава следећу формалну околност: чим се именица нађе у синтаксичкој конструкцији с бројним изразом који се или своди на реч *један*, или ту реч садржи у себи као посебну лексичку јединицу,⁵ њој се, без обзира на конкретну бројну означеност, обавезно додељује сингуларско морфолошко решење: *ЈЕДНА жена*, *двадесет* и *ЈЕДНА жена*, *ЈЕДНА* и *по страна*, *сто* и *ЈЕДНА страна* и сл.; у осталим случајевима морфолошка решења су другачија.

Пошто је уочено да се уз одговарајући бројни израз за количину „један и по“ српскохрватска именица, за разлику од енглеске, облички не плурализује, изнета је у науци претпоставка да ће то бити због тога што „множина у енглеском језику значи „више од један“, док множина у српскохрватском језику има значење „два и више од два“ ...“⁶ Таквој се претпоставци, међутим, супротставља чињеница да су у српскохрватском и количине неупоредиво веће од „један и по“, под описаним формалним околностима, искључиво сингуларски исказиве.

Карактеристично је да говорни представници српскохрватског језика, који иначе не ускраћују атрибутску одредбу именици оствареној уз бројни израз (уп. *две ОДАБРАНЕ странице текста*, *ПОСЛЕДЊИХ двадесет кандидата* и сл.), у оваквим случајевима управо то чине⁷ (тј. не говоре **једна* и *по одабрана страница*, **последњих двадесет* и *један кандидат* и сл.) свакако зато што осећају да би одсликавање именичке морфолошке ситуације у спољашњем лику атрибута само наглашавало дубоки

⁵ Оваквом формулацијом правила искључују се, с једне стране, образовања типа *једанаест*, *сто једанаест* и сл., а укључује, с друге, конструкција *један* и *по*. Иначе, на чињеницу да се као (завршни) саставни делови бројних конструкција *једанаест* и *један* неједнако понашају (као и на судбину сложених бројних израза са завршном речју *два*, односно *три*, односно *четири*) први је скренуо пажњу Павле Ивић у своме раду *О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV, 1959, на стр. 197.

⁶ Др Радмила Ђорђевић, *Категорија броја именица у енглеском и српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 13/1, 1984, на стр. 142.

⁷ Уопште, у спојевима српскохрватске именице с бројним изразом најчешће владају такве морфолошке околности да због њих, у одређеним приликама, ти спојеви губе способност за нормално синтаксичко понашање. То, рецимо, што се може рећи *Срела је својих пет пријатељица* или *Мислила је на својих пет пријатељица*, а не може **Обратила се (својих) пет пријатељица* само је последица чињенице да је *пет* индеклинабилна реч (ту је појаву осветлио Љубомир Поповић у своме раду *Реперкусије неозначености датива непроменљивих бројева на граматички систем и на структуру текста у српскохрватском језику*, *Studia gramatyczne V*, 1982 (Prace Instytutu języka polskiego 44), на стр. 149).

несклад између сингуларске форме дате конструкције и њене плуралске означености. Довољно је, међутим, да реч *један* не буде изговорена, иако се њено „дубинско“ присуство подразумева, па да атрибуцка одредба без тешкоћа стане уз именицу, указујући при том својим обликом на множину: *чекао сам је ДОБРИХ сат и по* и сл.

Уколико се искључе случајеви када је сингуларска обликованост формално условљена, све што значи више или мање од „један“ исказује се друкчије од јединице.

Значење „мање од један“, које сусрећемо при мерењу, граматикализовано је по овом принципу: именица остаје у сингуларском облику, док се њеној атрибуцкој одредби додељује плуралска морфолошка структура: *ДОБРИХ четврт сата, СВАКИХ пола сата* и сл. Могућност појаве плуралске конгруенције под околностима овакве бројне означености само је један доказ више тога да у српскохрватском, приликом разликовања у бројном смислу, избор конкретног типа разликовне форме нема пресудну важност, већ се дато бројно стање које није „један“ супротставља ономе које то јесте пре свега самом обличком различитошћу као таквом.

Као што је познато, кад се ради о количинама саопштеним речима *два, три* и *четири* или било којим другим бројним изразом у чијем се саставу налази нека од ових речи, српскохрватски примењује на именице и њихове атрибуте друкчији принцип граматикализације од оног који важи у осталим случајевима избројане множине — уп. *ТЕ две жене, последња три човека, наша четири села*, односно *тЕ двадесет и две жене, последња тридесет три човека, наша осамдесет и четири села* и сл. са *тИХ пет жена, последњИХ двадесет ЉУДИ, нашИХ сто села* и сл. Тај феномен заслужује овде посебан осврт.

То што означавају собом речи *два, три* и *четири* по себи је мала множина. Неки језици разликују граматички малу множину од велике, док други то не чине. Тамо где такво обличко супротстављање постоји, језички стручњаци, приликом описивања дате граматичке ситуације, примењују термин *паукал* на малу множину, резервишући при том израз *плурал* за велику. У последње време јављају се у науци мишљења да и српскохрватски спада међу језике с *паукалом*⁸ због поменуте морфолошке посебности именице и њеног атрибута у споју са изразима *два, три* и *четири* (а та посебност је одиста врло изразита, поготову у конгруенцијском погледу). Додуше, таквим мишљењима, бар на први поглед, противречи чињеница да се у српскохрватском и велика множина исказује као мала

⁸О томе је први у неколико наврата говорио Едвард Станкијевич, поред осталог и у свом реферату посвећеном IX међународном конгресу слависта: Edward Stankiewicz, *The Collective and Counted Plurals of the Slavic Nouns*, American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists. Kiev, September 1983. Vol. I. Linguistics, edited by Michael S. Flier, Columbus 1983, Slavica. Године 1983, у Београду, на међународном састанку слависта у Вукове дане, заступао је исту ту тезу и Ханс Кристијан Микелсен: Hans Kristian Mikkelsen, *О неким проблематичним случајевима конгруенције у српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 13/1, 1984, 73–79.

кад год се сустекну одређени формални услови за то, тј. кад год се у датом бројном изразу појави реч *два*, односно *три*, односно *четири* — уп. *ТА двадесет два ЧОВЕКА*, *ТА тридесет три ЧОВЕКА*, *ТА четрдесет четири ЧОВЕКА* и сл. као *ТА два ЧОВЕКА*, *ТА три ЧОВЕКА*, *ТА четири ЧОВЕКА*. Ту се, међутим, треба подсетити на то шта се догађа с именицом онда када се у сложеном бројном изразу за велику множину, у којем је она употребљена, задеси реч *један* — додељује јој се иста онаква граматикализација какву добија при означености „бројно стање „један““.

По томе, дакле, што се намећу као регулатор обликовања именице у сложеним бројним изразима чији су саставни део, речи *два*, *три* и *четири*, у ствари, само опонашају оно што у језику остварује почетна лексичка јединица за избројавање. Чињеница да до таквог опонашања долази својеврстан је доказ тога да се, према језичком осећању говорних представника, изрази који служе избројавању изразито малих количина јединки, а то су бројеви од *један* до *четири*, сврставају у посебан облички низ, супротстављајући се оном другом низу бројева од *пет* па надаље својим специфичним значењем. Не треба сметнути с ума ни чињеницу да се у Вуковом језику вршило ово карактеристично разликовање (које је, додуше, данас већини представника књижевног језика туђе): изразом *неколика човјека* исказивала се множина људи искључиво до „пет“, а изразом *неколико људи* множина „пет“ или нешто мало изнад тога, што је доиста упечатљив пример супротстављања паукалне семантичке ситуације плуралској. Испоставља се, једном речју, да су у праву они који тврде да српскохрватски паукалном значењу додељује посебне граматичке показатеље. Преостаје само да се, уз ту тврдњу, нагласи како у српскохрватском перцептивна граница изразито мале множине, судећи бар по граматичким фактима, пада непосредно иза „четири“, што није обавезно случај у свим „паукалним“ језицима — догађа се да се она поставља чак иза значења „шест“⁹.

У старом српскохрватском, као што је познато, у почетку се, уз плурал, појављивао и дуал, тј. посебан тип граматикализације посвећен ознаци бројног стања „два“, али је њему релативно рано одузета ова разликовна служба. Непостојање дуала у данашњем језику редовно се помиње у свим оним описима савременог српскохрватског који су дати с освртом на широм, општесловенску граматичку ситуацију. Међутим, при том се по правилу ћутке прелази преко чињенице да ипак, у једном сасвим специфичном случају, тај језик, бар у неким говорним срединама,¹⁰ и дан данас разликује дуалску ситуацију посебним морфолошким средством. Реч је о (најчешћим) домаћим презименима, која добијају регуларни плуралски облик кад се множина не односи само на брачни пар, а друкчији, посебан,

⁹ Тако је стање ствари карактеристично, на пример, за бејсо, један од језика Етиопије — в. податак који је дат у студији G. G. Corbett and R. J. Hayward, *Gender and Number in Baysa*, *Lingua* 73, 1987, на стр. 9.

¹⁰ За извор овде изложених обавештења о нашем савременом језичком узусу узимала сам само аутентичне говорне представнике Београда.

кад се односи; дакле, *Петровићи*, *Поповићи* и сл. уколико нису посреди искључиво муж и жена, а *Петровићеви*, *Поповићеви* и сл. уколико јесу. Зузана Тополинска, која је сличну појаву „брачног“ дуала запазила у пољском и македонском, прва је напоменула да смо ту, у ствари, суочени са својеврсним супротстављањем дуалске интерпретације плуралској,¹¹ што је, по мом уверењу, потпуно исправан закључак.

Плуралска образовања типа *Поповићеви*, *Петровићеви* и сл. исказују множину не само као избројану (бројно стање „два“), већ и као обележену у погледу рода: посреди су особе различитог пола (здружене у брачну заједницу). У том се граматичком остварењу преплићу, дакле, на свој начин семантички проблеми и рода и броја. Граматичке прилике српскохрватског су, уосталом, и иначе такве да је понекад управо немогуће озбиљније говорити о броју именице, а при том мимоилазити њен род, односно обратно.

Подсетићу с тим у вези на оно што је већ на почетку овог излагања споменуто: увођење сингуларски скројених именичких облика у улогу наспрамне множинске парадигме обавезно прате два граматичка поступка — мењање деклинационог типа и мењање конгруенцијског показатеља рода (*ТО дете*, *ТОГ дете*А ... /*ТА дец*А, *ТЕ дец*Е ... и сл.). Ову би опаску требало сад допунити одговарајућим закључком у српскохрватском под одређеним околностима, и ознака именичког рода доприноси морфологизацији значења множине.

Уосталом, чак и у нормалним приликама, тј. и кад постоји регуларна множинска парадигма, ознака о којој је реч није у начелу имуна на промену у плуралу. Уколико до промене дође (што бива, додуше, по изузетку), друкчији род се исказује или само конгруенцијски (уп. *ТАЈ владика*/*ТЕ владике* и сл.) или конгруенцијски и парадигматски (уп. *ТАЈ документ*/*ТА документ*А¹² и сл.).

Говорни представници српскохрватског као да нису свесни измењене конгруенцијске (односно конгруенцијско-парадигматске) ситуације у множини — на питање о роду плурализоване именице, одговарају податком који је примерен њеној једнини.¹³ Овакво стање ствари више је него довољан разлог за то да се у граматичким описима српскохрватског језика (посебно онима који се намењују странцима, почетницима у његовом учењу!) обрати дужна пажња уобличавању конгруенцијског показатеља под окриљем множинске означености.

¹¹ В. Zuzanna Topolińska, *Remarks on The Slavic Noun Phrase*, 1981 (= Prace Instytutu języka polskiego 37) на стр. 68 (поводом пољских примера типа *Władkowie zaraz przyjdą, Kowalscy się spóźniają* и сл., односно македонских типа *Спасови, чичковци* и сл.).

¹² О томе који су деклинациони наставци именица обележени у погледу рода, а који нису в. у моме раду *Gender and Number in Serbo-croatian Substantives*, на стр. 53–56.

¹³ Шеездесетих и седамдесетих година, у време кад сам предавала савремени српскохрватски језик студентима Филозофског факултета у Новом Саду, редовно сам, на првим часовима вежбања, вршила овакву проверу, увек са истим резултатом.

Као што је познато, граматичко обележавање рода у српскохрватском није доследно усаглашено са разликовањем по полу — „мушку“ одредбу *тај* не добијају само *јунак*, *младић*, *владика* и сл., већ и *бабац*, а „женску“ *та* не само *жена*, *девојка*, *лепотица* и сл., већ и *људина*. Ако усаглашености нема у једнини, неће је бити ни у множини (уп. *ТА јуначина/ТЕ јуначине*, *ТАЈ бабац/ТИ бапци* и сл.), а ако је у једнини има, то по себи не прејудицира исту ситуацију у множини, бар кад је мушки род у питању¹⁴ (о чему сведоче примери типа *ТАЈ владика/ТЕ владике*¹⁵). Искључена је једино она последња могућност: да усаглашеност одликује множину именице, а не одликује њену јединину.

Кад је већ о означености природног рода реч, треба истаћи и ову крупну разлику која постоји између именичке једнине и множине: оно што се именује у једнини или је мушко, или женско, или нема рода, док је у множини остварљива и четврта семантичка ситуација — мешани род, тј. заступљеност представника оба пола.

„Мешаној“ ситуацији примерени су: приликом исказивања неизбројане множине, у глаголу „мушки“ конгруенцијски рефлекс, а у изразу којим се исказује реципроцитет „средњи“: *Олга и Лаза су поштовали једнО другО*, *Олга и Лаза су личилИ једнО на другО* и сл. (наспрот *Олга и Милица су поштовалЕ једнА другУ*, *Олга и Милица су личилЕ једнА на другУ* и сл., односно *Лаза и Предраг су поштовали један другог*, *Лаза и Предраг су личилИ један на другог* и сл.), док се приликом избројавања уз именицу употребљава бројни израз специфичног, збирног типа: *троје путника*, *петоро студената* и сл. (наспрот *три|тројица путника*, *пет|петорица студената* и сл., односно *три путнице*, *пет студенткиња* и сл.). Једном речју, значење „мешаних“ полова има своја посебна правила граматикализације, што би требало редовно на одговарајући начин евидентирати у граматичким описима српскохрватског језика.

Чињеница је, додуше, да у српскохрватском „мешаност“ са истим овим конгруенцијским исходима постоји и као стриктно граматички феномен, без икакве семантичке мотивације. Довољно је да субјекатски исказане именице буду по својим граматичким обележјима рода различите, па да та различитост изазове карактеристично конгруенцијско реаговање — обликовање предикатског елемента на „мушки“ начин, а израза за реципроцитет на „средњи“: *пасош и лична карта као да су билИ слеplени једнО за другО* и сл.

Експанзија „мушког“ конгруенцијског решења у оквиру множински означеног предиката не остаје, међутим, ограничена на „мешане“ ситуације.

¹⁴ Женски род, за разлику од мушког, одликује у том погледу потпуна стабилност — в. *Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику*, на стр. 199.

¹⁵ Код овог типа именица, међутим, у западној верзији стандардног језика јавља се у множини конгруенцијско решење другачије од овога — в. *Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику*, на стр. 200.

У стручној литератури је већ регистрована чињеница да српскохрватски „мушку“ конгруенцију проширује чак и на случајеве када су дате именице једнородно-граматички одређене — све као „средње“, односно све као „женске“.¹⁶

Остварљивост „средње“, тј. -а конгруенцијског решења у плурализованом предикату зависна је, у ствари, од примене једног изразито формалног правила, које гласи: -а конгруенцијски рефлекс предикат може добити само под условом да га добија и атрибуцка одредба дате именице (датих именица); иначе не може. Отуда је могуће рећи (тА) *четири човека су страдалА, (тА) бурад су се оштетилА, (тА) деца су плакалА, (тА) поља су се зеленилА, (тА) мишљења и реаговања су билА позитивнА* и сл., а није могуће * (тО) *небо и море су се плавилА*; у овом последњем случају предикату се мора доделити, уместо „средње“, „мушки“ показатељ рода: *небо и море су се плавилИ*.

Што се „женске“ конгруенције тиче, она се доследно остварује у свим случајевима када се у улози субјекта реченице затекне једна именица са „женском“ граматикализацијом. Уколико се, међутим, затекну две или више њих, онда важи ово правило: буду ли све оне не само по својим граматичким одликама него и по значењу „женске“, и предикатска конгруенција мора бити „женског“ типа; не буду ли — не мора. Дакле, обавезно је *мајка и сестра су га испратилЕ, Вера и Мира су се вратилЕ* и сл., с једне стране, а с друге — поред (обичнијег) *ружа и лала су увенулЕ* и сл., може и *крошња и гране захватилИ су читаво небо*¹⁷ и сл.

Немогуће је на овом месту мимоићи питање: откуда то да се на плану множинске конгруенције предиката баш „мушка“ ознака показује тако продорном? До одговора се долази сагледавањем следећих околности.

„Мушкој“ ознаци „средња“ не може бити конкурент зато што је њено распрострањење спутано оним формалним правилом о усаглашавању завршних -а.¹⁸ Међутим, чак и кад то правило не би деловало, тешко

¹⁶ Пажње вредна запажања о тој појави дали су В. П. Гудков (*Додатак правилима слагања предиката са више субјеката*, Књижевност и језик XII, 4, 1965, 60–61 и *Прилог о правилима конгруенције*, Књижевност и језик XXI, 1, 1974, 58–61) и Greville Corbett, (*Resolution Rules for Predicate Agreement in the Slavonic Languages*, The Slavonic and East European Review Vol. 60, No 3, 1982, 347–378 и *Gender in Slavonic from the Standpoint of a General Typology of Gender Systems*, The Slavonic and East European Review, Vol. 66, No 1, 1988, 1–20). Иначе, подробнија обавештења о принципима по којима се уопште у српскохрватском бирају конгруенцијска решења при множинској означености наћи ће заинтересовани у раду Др Јосип Силић, *Синтагматски и парадигматски карактер граматичких морфема*, Научни састанак слависта у Вукове дане 13/1, 1984, на стр. 108–109.

¹⁷ Пример је преузет из рада В. П. Гудков, *Прилог о правилима конгруенције*, стр. 61.

¹⁸ Иначе, говорећи са сасвим начелне тачке гледишта, а на основу искуства са другим језицима, она би то могла бити, свакако много лакше него ли „женска“ ознака. У том је смислу тачна процена Ивана Клајна да би било примереније реалној ситуацији

је поверовати да би језик у предикатској конгруенцији форсирао управо оно обличко решење које у атрибутој највише заповишава — од српскохрватских именица с атрибутоким показатељем средњег рода бројније су заступљене данас само оне које се изводе наслеђеним продуктивним суфиксом (пре свега суфиксом *-ње*), док је круг осталих упадљиво узак и при том затворен за принове. Друкчије речено, српскохрватски језик није у предикатској конгруенцији наклоњен средњем роду зато што му то није ни иначе.

И доследно „мушко“, никад „женско“ обликовање предиката под околностима „мешаног“ рода има такође своју карактеристичну паралелу у ономе што се и иначе догађа при означавању „мешаности“: кад треба објединити мушко и женско једним називом, а тај је у принципу остварљив и у „мушкој“ и у „женској“ форми, не додељује му се „женски“ облик, него „мушки“ (у *људе* и *победнике* могуће је убројати и жене,¹⁹ док мушкарце није могуће у *жене* или *победнице*).

У ствари, „мушки“ је показатељ рода и у српскохрватском, као у толиким језицима света, у начелу семантички неутралнији од „женског“²⁰ што уједно објашњава његову употребну предност; у науци се одавно зна да могућности коришћења једног језичког решења стоје у обрнутој сразмери са његовом значењском обележеношћу. С друге стране, то што у множини сасвим спорадично „мушки“ конгруенцијски показатељ потискује „женски“, и то само под околностима кад дате именице нису и семантички „женске“, још увек не даје право повода за слутњу да развојни пут српскохрватског по својој прилици води ка потпуној елиминацији „женске“ плуралске конгруенције у корист „мушке“²¹ ипак, и под окриљем

у језичком свету кад би се уопште у речницима и граматицима после „мушког“ рода помињао прво „средњи“, па тек онда „женски“, а не обратно, како се то обично чини („The habitual M-F-N order in dictionaries and grammars obscures the fact that M and N are closer to each other than the most marked gender, F“ — Иван Клајн, *On Conceptual Neuter*, Зборник Матице српске за филологију лингвистику XXVII–XXVIII, 1984–1985, на стр. 349).

¹⁹ Врло занимљива запажања о неким руским језичким фактима која показују кад је именица са значењем „човек“ применљива на женску особу, а кад није износи Daniel Weiss у своме раду *Kurica ne ptica, (a) baba ne čelovek*, *Slavistische Linguistik* 1987 (=Slavistische Beiträge 230), München 1988, 413–443.

²⁰ Та семантичка неутралност мушког рода помињана је до сада у науци разним поводима и у разним приликама. Недавно се на њу осврнуо уместо и Иван Клајн, позивајући се при том пре свега на факта италијанског и српскохрватског језика, таква која илуструју испољавање тога феномена под окриљем множине — в. Иван Клајн, *On Conceptual Neuter*, на стр. 348–349.

²¹ Резимирајући резултате своје анализе (коју је извео уз помоћ пажљиво одабраних критерија), Гревил Корбет је ту слутњу изрекао овим речима: „The rules proposed suggest that Serbo-Croat may be moving to a position where there is only one gender resolution form for predicates. This is confirmed by some remarkable examples found by Gudkov, in which masculine plural verb is found with subjects consisting entirely of feminine nouns in -a“ — Greville Corbett, *Resolution Rules for Predicate Agreement in the Slavonic Languages*, на стр. 359.

множине — то смо овде јасно истакли — постоје одређене „женске“ употребне зоне које, засад бар, остају доследно потпуно неосвојиве.

Лексички парњаци типа *победник/победница*, *студент/студенткиња*, *удовац/удовица*, *баптист/баптискиња* и сл. последњих година привлаче пажњу стручњака, не само код нас, него и другде у свету, из једног нарочитог разлога. Процват социолингвистичких студија покренуо је, поред осталог, и живо интересовање за то како се у језику рефлектује друштвени положај женског дела човечанства.²² Почели су се дизати ту и тамо гласови негодовања због „неправди“ које људски род, својим говорним поступком, свакодневно наноси представницима „слабијег пола“. Због чега, питају се, на пример, такви феминистички оријентисани лингвисти,²³ на толиким странама света људи говоре „удовица тога и тога човека“, а не пада им на памет да кажу и „удовац те и те жене (*удовица Петра Поповића* и сл., али не и **удовац Ане Поповић* и сл.)? Зашто само за неудату женску особу постоји назив типа нашег *госпођица* (енглеског *miss*, немачког *Fräulein* итд.); по чему да неожењени мушкарци буду поштеђени таквог „разоткривања“ у погледу брачног статуса?²⁴ У склопу тих и њима сличних питања потезу се и претходно помињани именички парови. Појединци су незадовољни због неослобађања од праксе да се на женска лица примењују „мушки“ назив професије; зашто људи говоре *Она је новинар* и сл. кад је умесније рећи *Она је новинарка* и сл.? Препоручују: мењајмо што пре такве навике, а уколико се деси да очекиване „женске“ именице у језику још увек нема, треба је што пре створити (додавањем одговарајућег творбеног суфикса „мушком“ називу). Апели у том смислу се у нашој домаћој стручној јавности поткрепљују обично и чињеницом (често и првенствено њоме) да именовање женске особе „мушким“, називом доводи понекад до одвећ рогобатних синтаксичко-морфолошких исказа (такви су, на пример, ови, на које скреће пажњу Владимир Анић.²⁵ *Та*

²² У том је погледу био посебно инспиративан чланак Robin Lakoff, *Language and Woman's Place*, *Language in Society* 2, 1973, 45–80.

²³ Поред других стручњака, термин *феминистичка лингвистика* употребљава и Данијел Ваје у поменутој студији *Курица не птица, (а) баба не човек*, на стр. 414.

²⁴ На појединости тога типа указао је Данијел Ваје, користећи се при том првенствено материјалом рускога језика: Daniel Weiss, *Frau und Tier in der sprachlichen Grauzone: diskriminierende Strukturen slavischer Sprachen*. *Slavistische Linguistik* 1984, (= *Slavistische Beiträge* 184), München 1985, 317–359, посебно на стр. 318–333.

²⁵ Др Владимир Анић, *Род и спол у српскохрватском језику: разграничење*, Научни састанак слависта у Вукове дане 13/1, Београд, 1984, на стр. 8. Овакве се конструкције тешко могу одомаћити у свакодневној употреби због њихове очигледне неграматичности, која је у посебно високом степену заступљена у приликама када је уз именицу исказан атрибут; управо је немогуће такву синтаксичку везу пребацити у зависан падеж, тј. казати, рецимо, **Ту доктора смо јуче срели*, **Тој доктору су довели оног болесника* и сл. Са проблемом неисказивости „мушке“ именице и њеног „женског“ атрибута у зависном падежу суочава се и руски језик, где је иначе, кад је посреди номинатив, таква синтаксичка веза потпуно прихватљива (уп. *наша врач* и сличне примере) — више о томе в. Daniel Weiss, *Frau und Tier in der sprachlichen Grauzone: diskriminierende Strukturen slavischer Sprachen*, на стр. 326.

доктор је лечила, Директор је дошла и сл.), што је лако уклоњиво доследнијом употребом „женских“ именица. Догађа се, додуше, и то да је интересовање за „мушко“/„женске“ лексичке парњаке неподељено поклоњено једном једином аспекту целокупног проблема — онеме који просипа нешто више светлости на домен „женских права“ (карактеристичан је у том погледу став, рецимо, Свенке Савић; њега оличава питање које она себи поставља, не налазећи му одговора, пошто нас је упознала са резултатима анкете о томе како Новосађани и Загребчани примењују „мушке“/„женске“ називе универзитетских звања на женска лица: „Остаје ... отворено питање: да ли је жена која је запослена на факултету стварно равноправна са својим колегама ако се НАЗИВИ за њено занимање и функције доследно користе у спонтаној комуникацији међу саговорницима? Односно, да ли би она више била равноправна у новосадској популацији ако би се форме женског рода од њеног занимања доследније користиле у говору?“²⁶

Поводом свега овога, ја бих имала следећих неколико запажања:

Сагласно са осталим општим именицама, и називи звања (професије) могу или имати или немати референцијалну употребу, зависно од дате комуникативне ситуације. У науци је већ запажено да применљивост „мушких“/„женских“ лексичких верзија тих назива није у оба случаја једнака.²⁷

Референцијална употреба подразумева индивидуализованост именованог. Кад се о људском роду ради, индивидуализација укључује и свест о полу дате особе. Отуда онај ко нешто говори о женској индивидуи спонтано настоји да њену особину „бити женско“ приведе на одговарајући начин сабеседниковој пажњи. Ако не зна како се она зове, или му није важно да то саопшти, а зна јој титулу, која је при том лако исказива у „женској“ лексичкој верзији, послужиће се том верзијом: *Уђите, чека Вас докторка, Професорка је управо отишла на час* и сл. Има, наравно, прилика кад није довољно изрећи само звање дотичне. У том случају се додаје податак о имену и презимену, или само о презимену, или само о имену.

Уколико се прво оствари, а име је при том по лексичком типу недвосмислено „женско“, онај ко говори може да се по слободном избору определи било за „женску“, било за „мушку“ верзију титуле: *Питала за Тебе професорка Вера Петровић, Треба то предати лекторки Даници Васић и*

²⁶ Др Свенка Савић, *Прагматички аспекти рода nomina agentis у српскохрватском/хрватскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 13/11, Београд, 1984, на стр. 257.

²⁷ Факта словенских језика је с те тачке гледишта с успехом осветљавао амерички лингвиста Роберт Ротштајн. Са његовим истраживањима на тој страни шира југословенска стручна јавност је први пут непосредније упозната онда када је у Загребу објављен резиме његовог реферата посвећеног VIII међународном конгресу слависта: Robert A. Rothstein, *Rodzaj gramatyczny a referencyjność*, VIII međunarodni slavistički kongres. Zagreb 3–9. IX 1978. Ljubljana, Knjiga referata – Sažeci II, Zagreb 1978, на стр. 756.

сл., односно *Питала за Тебе професор Вера Петровић, Треба то предати лектору Даницу Васић* и сл. будући да се конгруенцијски показатељ нормално усклађује са „женским“ личним именом, те никакве забуне не може бити. Забуну око пола именованог лица, у принципу гледано, омогућује само презиме без личног имена, односно такво име које пристаје како женској, тако и мушкој особи (*Саша, Брана* и сл.).²⁸ У таквим случајевима, да би се показало да је о женском лицу реч, назив звања се обавезно „женски“ обликује: *Питала за Тебе професорка Петровић, Поздравља Вас докторка Саша Петровић* и сл. Оставити ту конгруенцијском показатељу да он сам, „женским“ решењем сопственог обличког лика, саопштава потребни податак „(није мушко него) женско“ значило би огрешити се о правила која важе у језику: српскохрватски никад својим „мушким“ именицама не додаје „женски“ конгруенцијски рефлекс у предикату. У начелу би се могло очекивати да ће лично име „женског“ типа и ван споја с презименом допуштати пуну слободу избора у погледу „мушке“/„женске“ верзије назива звања. Међутим, и ту се по правилу бира „женско лексичко решење: *Питала за Тебе професорка Вера, Ово треба однети лекторки Даницу* и сл. Објашњења која се за ово могу дати су недвосмислено социолингвистичког карактера. У неофицијелним приликама, конкретне појединце помињемо или по имену (односно имену и презимену; само мушкараце и по презимену без имена) или по звању, с тим што тада назив звања функционише као својеврсно лично име: *Професор се још није вратио с пута, Лекторка још није завршила посао* и сл. Кад су прилике званичне, титула се обавезно удружује с именом и презименом. Кад оне то нису, спој назива звања само с личним именом долази као умесно решење по правилу тамо где има неколико особа које то звање носе, па треба прецизирати на кога се мисли. Тако, на пример, у средини у којој постоје две женске особе којима се студенти обраћају са професорко (или професорице),²⁹ једна Вера, а друга Милица, чешће ће се чути изјаве типа *Ја сам полагала код професорке Vere, а код професорке Милице имам само колоквијум* и сл. Једном речју, ту се додавањем податка *Vera/Милица* доприноси идентификовању лица о коме се ради тачно у оном смислу у којем се то иначе постиже додавањем презимена уз лично име (уп. *Рекао ми је то Мића. — Коју Мића? — Мића Радвановић*). У оваквом контексту разматрања ваљало би, уосталом, обратити пажњу и на следеће: није сваки назив звања једнако остварљив у служби ословљавања. На пример, од трију речи за „чинове“ по универзитетској хијерархији — *асистент(киња), доцент(киња), професор(ка)* — само је последња обична

²⁸ Таквих „двородних“ личних имена има и другде у словенском језичком свету (уп., рецимо, у руском *Василек пришел/Василек пришла* и сличне примере), па и шире (уп. „двородна“ румунска образовања типа *Gabi, Gigi, Viki — V. Vasceano, La catégorie du genre commun dans les langues slaves de l'est et dans le roumain*, IX међународни сјезд славистов. Резюме докладов и письменных сообщений, Москва 1983, на стр. 133.

²⁹ „Мушки“ вокатив *професоре* се у оваквим случајевима избегава зато што је при непосредном обраћању референцијални набој употребљене опште именице тако велики да прећуткивање особине „бити женско“, која одликује „прозвано“ лице, изгледа неумесно.

у вокативној употреби, док претходне две нису (ја, на пример, током своје дугогодишње каријере универзитетског наставника никад нисам чула да се неко некоме обраћа изрицањем звања *асистент(киња)*, *доцент(киња)* у вокативном облику). Овакво стање ствари, има, очигледно, непосредне везе са неједнаком семантизацијом поменутих назива (карактеристична је, наиме, чињеница да студент, за човека који му држи наставу, не може рећи *Он ми је доцент*, а може *Он ми је професор*). О свим овим,³⁰ и још понеким околностима требало би помно водити рачуна при разматрању судбине „мушко“-„женских“ лексичких парова на нашем језичком тлу.

У те „још понеке околности“ спада, пре свега, чињеница да ни у нашем језику, као и у толиким другим, принцип организовања „мушко“-„женских“ лексичких парова није доследно примењиван, тако да се јављају (више или мање бројни) изузеци, а који конкретно — то варира од језика до језика (Руси, рецимо, говоре, поред *блондинка*, и *блондин*, а ми само *плавуша*, али зато ми располажемо паром *научник* / *научница*, а они не — код њих је доследно *ученик*; ни Енглези немају „женску“ изведеницу за своје *friend*, али зато обезбеђују разликовање по полу паром *murderer* / *murderess*, док је код нас управо супротно — постоји пар *пријатељ* / *пријатељица*, а *убица* је усамљено лексичко решење). Феминистички оријентисаним лингвистима не смета, наравно, то што је „женска“ реч *плавуша* остала без свог „мушког“ парњака и што се *убица* двородно понаша. Они су пре свега заинтересовани за онај сектор вокабулара под чије се оквире смештају називи људи по таквом професионалном ангажману који је данас једнако доступан представницима оба пола. У том сектору има заиста много упадљивих недоследности у погледу парних креација „мушко“-„женског“ типа. Мушка страна ту по правилу остаје неоштећена (што, разуме се, не искључује изузетке — в. *медицинска сестра* којој је ускраћен *медицински брат*³¹); „страдања“ се тичу женске стране.

Што баш тако стоје ствари, а не обратно, сасвим је разумљиво. Жена се тек накнадно нашла изједначена с мушкарцем у могућностима избора

³⁰ Поводом овде изложеног разматрања о улози присуства личног имена односно презимена уз општу именицу следи једна напомена. У својем (овде већ навођеном) раду *Прагматички аспекти рода potina agentis у српскохрватском/хрватскохрватском језику*, на стр. 249, Свенка Савић објашњава да су сазнања о распрострањености „женских“ именица, о којој саопштавају табеле објављене на стр. 250—251, добивена помоћу овако формулисаних контролних реченица „Професоре/професорко (професорице) Х да ли бисте били љубазни . . . “ (= ословљавање), „Прича колега другом колеги ‘Данас сам срео на ходнику асистента/асистенткињу Х’“ (= евокација), „Ово је доцент/доценткиња (доцент-тица) Х“ (= идентификација). Не каже нам се, међутим, при том шта би ти требало да буде ово Х — само лично име (и какво — типично „женско“ или и „двородно“?), или само презиме, или заједно име и презиме? Будући да су управо ти подаци битни, а да се они не дају, приложене резултате извршених истраживања треба примити с одговарајућом резервом. Очигледно би корисно било поновити анкету, с тим што би се том приликом са највећом пажњом унела сва неопходна прецизирања у контролне реченице.

³¹ На тај се изузетак скреће пажња у раду Др Владимир Анић, *Род и спол у српскохрватском језику: разграничење*, на стр. 10.

професија, а језику увек треба нешто више времена за то да својим средствима „преслика“ широко усвојену социјалну новину. Биће важно (не само, чак и не толико са лингвистичке, колико са социолошке, односно културолошке тачке гледишта) детаљно испитати којим су редом проди-рале у употребу „парњачке“ изведенице у служби назива за оне женске особе чија професионална делатност није претежно мануелног карактера нити подразумева обављање владарских дужности. Колико је мени познато, најстарија од таквих „парњачких“ именица на нашем тлу је *наставница*, а примењивана је, још од средњег века, на Богородицу (*богоматери* и *наставници нашеи* пише св. Сава, који се, наравно, служио и одговарајућим „мушким“ обликом *наставник* — в. Даничићев *Рјечник из књижевних старина српских*, Београд 1863, под одговарајућим одредницама). Иначе, кад су се почеле бројније изводити „женске“ форме од „мушких“ назива по професији, то првобитно уопште није било с намером да се осигура „женски“ термин за женско лице даога звања, него зато да би се и жена на одговарајући начин именовала према занимању свога мужа — *учитељевица* је био назив учитељеве жене, *попадија* свештеникове итд. И презимена представница женског рода су у тим временима обавезно обликована с погледом на „мушку страну“ — на оца, односно мужа; није се говорило, као данас, *Ана Марковић*, *Јулијана Поповић* и сл., него *Ана Марковића*, *Јулијана Поповића* и сл. (оваква решена још увек налазимо на терену народних говора). Тада је, уосталом, било сасвим обично женску особу помињати, па чак и ословљавати, искључиво по презимену, уз обавезу да се при том, избором одговарајућег суфикса, искаже да ли је оно њено девојачко или јој следује по мужу — уп. *Марковићева*, *Поповићева* и сл. насупрот *Марковићка*, *Поповићка* и сл.³² Данас се овај принцип доследног обличког разликовања више не поштује. Временске границе извршене промене нису, међутим, од нас баш тако удаљене; ја, на пример, добро памтим усамљене појединце — припаднике генерације Београђана рођених око 1900. године — који су ме ословљавали са *Ивићка*.

Помињем овде ове појединости због поуке која се може извући: она област наше изражајне културе којој је наглашено својствена социоллингвистичка димензија прилагођава се сама по себи, са крајним или дужим кашњењем, захтевима новог времена, његових потреба и вредновања. Истина је да нама данас треба много нових „парњачких“ лексичких образовања како бисмо, где је то заиста умесно, избором „женске“ именичке форме, на граматички најприхватљивији начин, неку дату женску особу именovali по њеној професионалној ангажованости. Једино питање које се ту поставља гласи: да ли бисмо морали посебно настојати на томе да се процес попуњава вокабулара у том конкретном детаљу што брже и што темељитије обави? У неким срединама, загребачкој пре свега, претеже

³²Уп. умесну опаску Ивана Клајна: „*Ana Marković* morala je našim dedovima zvučati besmisleno, kao kad bismo mi rekli „onaj Ana“: Marković može biti samo muškarac, a žena je *Markovićeva*, odnosno, ako je udata, *Markovićka*“ — Ivan Klajn, *Jezik oko nas*, Beograd, 1980, на стр. 105.

управо то одређење, па се здушно предузимају одговарајући кораци.³³ У тамошњој стручној литератури, поводом већ постигнутих резултата на том подручју нормативне делатности, недавно је чак изложена оваква закључна тврдња: „I ovdje (тј. у области „парњачких“ образовања о којима је реч — М. И.) та два облика хрватског или српског дијасистема (хрватски и српскохрватски књижевни језик) показују самосталан и уједно различит пут развоја“³⁴. Опрез, међутим, који је засад, кад се о овом проблему ради, карактеристичан за друге средине, ипак није без основа. Људе понекад зауставља да по уобичајеном творбеном моделу претворе „мушку“ именицу у „женску“ то што би им добивено лексичко образовање изазвало асоцијацију — не са женском особом на одређеном радном месту, него са машином којом се такав рад обавља (случај, рецимо, форме *бројачица*, која се изводи од *бројач*, тј. од назива за одређену врсту банкарског службеника³⁵). Понеке су се „женске“ изведенице, од оних које имају већ дужи стаж у језику, уврежиле у нашој колективној свести пре свега као називи типа „супруга онога који се бави тим и тим“; како их сад одједном, по декрету граматичара, семантички тако преоријентисати да почну означавати женско лице које обавља такву и такву делатност (случај именице *официрка*, на пример)? Не би било zgodно ни доделити им статус полисемичких лексичких јединица па да могу означавати, већ према датој прилици, сад једно, сад друго³⁶ (у том су смислу двозначне редовно „женске“ владарске титуле, што се може и разумети — чак и кад сама не влада, краљица је ипак нека „власт“, самим тим што јој је муж краљ; а какве везе има супруга официра са обављањем војних дужности?). Још је већа невоља са морфолошким препрекама да се удовољи потреби за „парњачким“ лексичким формама; на који начин, рецимо, руководиоца претворити у такву „женску“ именицу која би се свима чинила прикладно скројеном, прихватљивом? Дешава се, уосталом, и то да је „женску“ именицу врло лако извести од „мушке“, и да се она, штавише, већ употребљава, али с афективним, шалјивим призвучком, што отежава њено коришћење у озбиљним приликама (таква је, по саопштењу Свенке

³³ „Dosljednu upotrebu ženskog roda imenice koja označuje zvanje kad ga vrši žena propisuju puristi u hrvatskoj standardnoj varijanti srpskohrvatskoga dijasistema i tako, istini za volju nenamjerno, slijede pravac koji bi ženski pokret pozdravio. Oni time sankcioniraju težnju, vrlo živu u razgovornom jeziku i koja vrlo lako ulazi u pisani standard, tako da imamo potvrda za imenice ženskog roda kao što su аташеика, мекенаткиња, суткинја итд.“ — Damir Kalogjera, *O jeziku i spolu*, Delo XXVII, br. 4, 1981, на стр. 49.

³⁴ Eugenija Barić, *Mocijski parnjaci i njihova upotreba*, Rasprave Zavoda za jezik knj. 13, Zagreb 1987, на стр. 17.

³⁵ В. Svetlana Berisavljević, *Jezik i pol: titule i zanimanja žene u banci*, Прозлози проучавања језика 22, Нови Сад 1986, на стр. 129.

³⁶ Поводом тога Калођера примећује: „Sociolingvistički je indikativna činjenica da nazivi generalica i kapetanica u tom značenju (тј. у значењу супруга генерала односно капетана — М. И.) nestaju u urbanoj govornoj upotrebi zbog opasnosti nesporazuma s obzirom na to da sve više žena ima činove kapetana i generala, pa naziv generalica postaje dvosmislen“ — Damir Kalogjera, *op. cit.* на стр. 48.

Савић³⁷ судбина израза *деканица* у новосадској универзитетској средини). Једном речју, колико је мени познато, нико нема, и не би ни смео имати ништа против тога да се „женски“ сектор вокабулара богати,³⁸ али су многи, с разлогом, одређени за то да се не пренагљује с присилним интервенцијама. Очекују спонтано нарастање лексичког фонда у том правцу, увиђајући да до њега неминовно мора доћи, па хтео то ко или не хтео. Заживеће *деканица* без трунке шалљивог у себи, појавиће се и *ректорица*, чим женски сој буде масовније заузимао положаје декана и ректора (што засад још увек није случај). Искрсаваће, наиме, све чешће ситуације, при референцијалном именовању, када се показује пробитачнијим, не из феминистичких, већ из конгруенцијских разлога, мимоићи „мушку“, па се послужити „женском“ именицом. А у приликама кад исказ није референцијалан, ствари ће се и надаље решавати сасвим друкчије.

Еугенија Барић је обавила један користан посао — саставила списак ситуација у којима се, чак и у загребачкој средини, „мушке“ именице спремно примењују на женска лица.³⁹ У свим тим случајевима референцијална означеност изостаје, а намера је оних који дати „мушки“ назив потезу да се овај примени на представнике оба пола, без дискриминације. Пошто је та намера посреди, како би друкчије и могли поступити? Само је „мушка“ лексичка форма значењски необележена по критерију пола;⁴⁰ „женска“ се никако не би могла односити и на мушкарца.

Кад се представници одређених професија помињу сасвим уопштено, тј. само као такви, а не као конкретни појединци, по правилу се на

³⁷ Свенка Савић, *op. cit.*, на стр. 255.

³⁸ Еугенија Барић (*op. cit.*, на стр. 17) истиче да Божо Ђорић у својој књизи *Моциони суфикси у српскохрватском језику* (Београд 1982), *unatoč utvrđenom bogatstvu mocijskih sufikasa za oznaku ženskog spola i unatoč brojnim rječničkim (književnim i dijalektalnim) potvrdama, ostaje na stanovištu da je muški član profесијских parova uvijek dovoljan za oznaku oba spola*, али при том не наводи страницу на којој се налази Ђорићево изјашњавање о томе. По мом утиску, његово излагање не даје правог повода за тврдњу да се он поставља као противник „женских“ именица. Ево двеју његових опаски које ми изгледају карактеристичне за његов став о целом проблему: „Називати данас жену *добрим трговцем* није израз друштвено-језичке неравноправности, већ проширеног значења назива типа трговац“ (стр. 14, нап. 28); „Употреба назива за лице мушког рода за жену сасвим је обична у српскохрватском језику и у случајевима кад им у принципу корелирају мовирана феминина. Тешко је објаснити кад се и под којим условима јављају женски називи, као што је тешко објаснити честа колебања у употреби мушких и женских назива у примени на лица ж: пола, као на пример: *власница* — *власник*, *председница* — *председник*, *шампионка* — *шампион*, *студенткиња* — *студент* итд.“ (стр. 14).

³⁹ В. Eugeniја Barić, *op. cit.*, на стр. 255.

⁴⁰ Нашим домаћим стручњацима на то је умесно скренуо пажњу Божо Ђорић (*op. cit.*, на стр. 13) овим речима: „*Трговац* је назив за лице по професији и односи се једнако и на мушкарца и на жену. Мовирана фемининум *трговкиња*, односно *трговка* односи се искључиво на лице женског пола. Мушки корелатив је, дакле, у погледу пола неутралан, тј. код њега је ознака пола одсутна. Из овог произилази да је мовирана фемининум у подразреду назива за лица вршилаца одређених радњи, ималаца занимања и звања, припадника одређених социјалних група и сл. *маркирани члан* моционог пара, а мушки корелатив *немаркирани члан*“.

њихов пол не обраћа пажња. А ако је ипак потребно нагласити да се баш о женским особама ради, потежу се специјална (апозитивна) лексичка образовања типа *жена лекар*, *жена режисер* и сл. због тога што нормална „женска“ верзија назива носи собом референцијалну конотацију — уп. *Жену лекара тај заостали свет још није видео*, *Жена режисер има ту мање проблема од свога колеге са Лекарку тај заостали свет још није видео*, *Режисерка има ту мање проблема од свога колеге* и сл. Укратко, неререференцијално казивање има неке своје посебне граматичке законитости о којима такође треба пажљивије него до сада водити рачуна при расправљању о „парњачким“ именицама и њиховој применљивости на женски део човечанства.

А да ли би тај „део“ био више изједначен с мушкарцима тиме што би му се, при идентификацији, у предикату, титула доследно исказивала „женски“ (*Она је лекарка*, *Она је професорка* и сл.) уместо „мушки“ (*Она је лекар*, *Она је професор* и сл.)? Не би; чак напротив — инсистирањем на чињеници да је у датом случају представник именованог занимања по полу женско не наглашава се једнакост људи исте професије, него њихова различитост. Једнаким људе исказујемо онда када се служимо називом који не истиче ничији пол, него равноправно собом „покрива“ како мушко, тако и женско биће. Таквом способношћу неутралног семантичког „покривања“ располаже управо „мушка“ именица. Њу је језик издвојио привилегијом својеврсне двозначности, тј. могућношћу да, зависно од комуникативног контекста, буде у једним приликама применљива искључиво на мушкарце, а у другим на представнике оба пола; кад је за женско лице вежмо, ми смо, у ствари, само искористили, на прави начин, ту другу њену употребну могућност.

Нећемо ли сад можда протестовати још и због тога што се то „скупно“ (тј. неутрално) значење није нашло у оквиру „женске“ именице него „мушке“?

Summary

Milka Ivić

SOME OBSERVATIONS ON NUMBER AND GENDER IN SERBOCROATIAN

Focussing her attention on the interdependence of the grammatical categories of number and gender in Serbo-croatian, the author points to the fact that the (sporadic) change of gender between the singular and the plural is of functional value in differentiating the forms of the singular from those of the plural. She also lights up more thoroughly the grammatical situation occurring in the predicate when conjoined nouns of different gender are concerned, discusses in more details the reasons for which the masculine gender agreement is favoured and gives special consideration to the rules of grammaticalization

operating in the 'counted' plural. In her opinion, there is in Serbocroatian a dual form of family names opposed to the normal plural form, which occurs when one is referring to married couples" *Petrovićevi* = 'Mr. and Mrs. Petrović' / *Petrovići* = 'Mr. Petrović, Mrs. Petrović and their children' or 'the two (three ...) brothers Petrović' etc. As regards the claim of some linguists that in the environment after numerals Serbocroatian formally distinguishes paucal (i.e. 'little' plural) and ('big') plural, the author advances new arguments to support their view.

The research of recent years concerning the vocabulary of Serbocroatian has been marked by a constantly growing interest in the actual distribution of masculine / feminine nouns which serve to denote female persons by their profession (*profesor / profesorka Danica Petrović, Ona je lekar / lekarka* etc.). The author underscores the importance of distinguishing between the referential and the non-referential use of these nouns in order to understand when and why a free choice of their masculine / feminine versions is precluded. She also explains why one cannot but disapprove the feministic approach to this problem.